

A kutincai szőlőművest ábrázoló Erdődy-akvarell

TALÁLT KÉPEK

A szombathelyi Savaria Múzeum néprajzi gyűjteményének különleges ritkaságai a 19. század első feléből származó Erdődy-akvarellek. A megfakult, kopottas, öreg szétnyitható bőrmappában összeállított 31 színes vízfestmény alkotta kollekción 1956-ban találta Horváth Ferenc levéltáros, a Vas Megyei Levéltár vezetője Vépén, a már elhagyott Erdődy-kastélyban. Felismerve azok különleges és szerteágazó dokumentum- és forrásértékét, a hajdanán tündöklő nyugat-magyarországi arisztokrata családhoz kötődő ritkaságokat Szombathelyen múzeumi megőrzésre adta át. A kisalakú nedvszívó rajzlapokra (kb. 18x26 cm) festett romantikus képekről, mint egyedülálló parasztviselet ábrázolásokról majd Dömötör Sándor néprajzkutató, a múzeum akkori igazgatója készített adattári feljegyzést, 1957 augusztusában. Az akvarellek dokumentum értékének meghatározásában kiemelt fontosságúak voltak a lapok hátoldalára ceruzával és/vagy tintával írt magyar nyelvű autográf feljegyzések. A feliratozás minden valószínűség szerint első kézből történt rögzítései a készítés helyének, esetenként napra pontosan is az idejének. Egyes képeken röviden az ábrázolt személyek neve, párszavas bemutatása is olvasható, vagy csak név nélkül találunk tömör, címszerű meghatározásokat. A feliratokat helyenként kiegészítő, csak az Erdődy családnévre szorítkozó aláírás írásképe alapján az akvarellek készítőjeként, a művészetpártolásáról is ismert gróf Erdődy Sándort (1804–1881), Vasvármegye örökös főispánját, Varasd város örökös kapitányát sikerült beazonosítani. Tudvalevő, szűkebb családjában azonban nem csak őt érdekelte alkotó módon is a képzőművészet, húga, Erdődy Malvina (1813–1873) rajzait a Vas Megyei Levéltár őrzi Szombathelyen.

Az akvarellek készítésének idején, a 19. század első felében még javában tehető és virágkorukat élő Erdődyek a Nyugat-Dunántúl jelentős nagybirtokosainak számítottak, ahol öt uradalmuk is működött: a történeti Vas vármegyében a monyorókeréki (ma *Eberau, Burgenland, Ausztria*), a vépi, a jánosházi és az alsósági (ma Cell-dömölk része), Veszprém megyében a somlyóvári (ma Doba része) központtal. „A „monyorókeréki és monoszloi” előnevet viselő arisztokratának azonban nem csak nyugat-magyarországi térségben, de Horvát-Szlavónországban is voltak számottevő birtokaik, valamint még a Felvidéken is rendelkeztek földtulajdonnal. Nyugat-Magyarországhoz, és azon belül is a történeti Vas vármegyéhez való kötődésüket jól mutatja, hogy a barokk kor óta megyeközpontnak számító Szombathellyel közvet-

len határos, ma a részét képező, egykor tehát különálló Szentmárton község plébániatemplomában kialakított kriptában nyugszik az akvarelleket készítő Erdődy Sándor is, akárcsak az előkelő család több másik jeles tagja. A domonkosok itteni Szent Márton templomának újjáépítése (1668–1672) is ehhez a katolikus főúri családhoz köthető, hiszen a jelentős anyagi áldozatot megkívánó építőmunkát Erdődy György (1614–1663) özvegyen maradt felesége, a többnyire a vépi Erdődy-kastélyban élő Batthyány Erzsébet (1619–1674) támogatta, aki maga is ide temetkezett.

A NÉPMŰVÉSZET FORRÁSVIDÉKÉN

Az Erdődy-akvarelleket bemutató és fentebb említett kéziratából Dömötör Sándor egy rövid publikációt is készített a Magyar Néprajzi Társaság folyóirata, az *Ethnographia* számára, amiben elsősorban a hat magyarországi településről származó történetiviselet-ábrázolásra igyekezett felhívni a szakmai közvélemény figyelmét. Ezek a képek a Fejér megyei Csákberényben (1837), a baranyai Bolyban (1843), a somogyi Bajomban (ma Nagybjom vagy Kisbjom, 1837), illetve kettő esetében a Vas megyei Pornóban (ma Pornóapáti, 1837) és egy, a fentebb már említett Vépen (1839) készültek. Azonban a képgyűjtemény nagy részét kitevő, horvátországi viseleti szokásokat megörökítő 23 akvarell ismertetése majd csak 1964-ben került közlésre a Vas megyei múzeumi értesítő oldalain. Ezt az írást kiegészítő kommentárral látta el Römer Béla zágrábi etnológus, még ugyanabban a számban. Mindkét néprajzi feldolgozás a képi tartalmakat kizárólagosan mint viselettörténeti forrásokat közelítette meg, tulajdonképpen mintegy részletező szöveges leírásait megfogalmazva a történeti Varasd és Kőrös vármegyei 19. század eleji női és férfi ruházatoknak, amikhez a kor nyomda technológiai színvonalán fekete-fehér fotóreprodukciókat is közöltek illusztrációként. A képek egyes válogatott darabjai azóta több kiállításban is szerepeltek, ám a vonatkozó szöveges interpretációk tartalmukban az 1950-60-as években megfogalmazott állításokat nem igyekeztek meghaladni.

A képek sorozatában az ábrázolt személyek gyakran beállítottak tűnnek, akik tulajdonképpen szemből, esetleg háttal, mintegy modellt álltak vagy ültek a festőnek, de talán így rögzültek az emlékezetében. Néhány esetben azonban vizuális tartalmában és etnológiai forrásértékében ezeknél feltűnően gazdagabb életképeket is láthatunk. Egy ilyen jelenetet, ez esetben munkafolyamatot is dokumentáló kép a Kőrös vármegyei Kutinicán (ma *Kutinica*) 1837. május 30-án, „*Oláh Asszony*” címmel készült akvarell is. A Dömötör-féle leíró megfogalmazása ennek az akvarellnek a következő: „*5. Fehér felsőingben háttal álló nő derekán piros övvel, lábán bocskorral. Fején fehér vászonból készült, különlegesen hajtogatott, piros-kék színű geometrikus díszítésű fejrevaló van, amely alól koszorúba font haj kandikál ki.*” Römer Béla a 20. század közepén a horvátországi térségben még élő hagyományos viseletet vetette össze az Erdődy-képekkel és tett kiegészítő megjegyzéseket, valamint mutatott fel párhuzamokat. A szőlőműves ábrázolásra vonatkozóan így fogalmazott: „*Az 5. sz. kép menyecskét ábrázol Kutinicából. Hosszú fehér inget visel, amely felett minden bizonynal fehér ingvállat is viselt piros övvel. Áthajtogatott vászon fejkendője piros-kék*

„Kutiniczai Oláh Asszony. – Maj 30ikán 1837 Erdődy”

díszítésekkel megfelel az áthajtogatott pacsnak. A fejkendő alól kikandikáló hajviselet a fül mellett jellegzetesen elhajtott fonattal, a mai napig megmaradt Horvátország ezen vidékén. Bocskort visel, amely valószínűleg fűzőtt típusú. Övek, amelyet a képen látható asszony visel, különösen a ráerősített (bársony?) függő golyócskával az első világháború után is láthatóak voltak némely viseleten Horvátország ezen vidékein.” Ugyan ez esetben is a vízfestmény készítését meghatározó szerzői intenció a viselet megörökítésére irányult, a szőlőkapálás jelenetének megörökítése azonban további kivételes kultúr- és agrártörténeti forrássá is avatja a képet az utókor számára.

„MONS CLAUDIUS” GRÓFJAI

A szőlővel való munka ábrázolása olyan emblemikus jelenet, ami nem lehet véletlen, hiszen Kutinica vidéke, Moszlavina (Moslavina) mind a mai napig jelentős borvidék. A régió elnevezése az egykori jelentős uradalomra és annak székhelyére, Monoszlóra vezethető vissza, ami napjainkban mint Popovača város (Sisak-Moslavina/Sziszek-Monoszló megye) ismert. A vidék nevének eredetéről többféle elképzelés is létezik. Az egyik szerint attól a „*Mojslav*”-tól ered, aki az egykoron itt földbirtokos Čazma törzshöz tartozó *Beloš* nemzetséggel állt rokonságban. A másik eredetlegenda viszont a római időkben még *Mons Claudius*-nak nevezett hegységre vezeti azt vissza. Ami azután a II. Claudius császár (Kr. u. 268–270) után kapta elnevezését, aki állítólag elrendelte, hogy a vidéket szőlővel betelepítsék. Egy harmadik elképzelés pedig a latin *claudere* (elzárt) kifejezésből vezeti le az „elzárt hegység” jelentést. A hegyvidék sok évszázados földesurai voltak a monyorókeréki és monoszlói Erdődy grófok, akik 1493-tól 1887-ig rendelkeztek Monoszló felett, amit csak az 1545 és 1591 közötti török megszállás szakított meg. Monoszlót még Bakócz Tamás (1442–1521) esztergomi érsek kapta adományba (1493), aki 1511-től vette fel az Erdődy nevet, majd halála után a javait testvérei és azok leszármazottai örökölték. Az Erdődy család ragaszkodását jelzi, hogy monyorókeréki Erdődy Péter (1504 k.–1567) 1562-ben „*Mons Claudius*” grófjának címezte magát, vagyis a család felvette a Monoszló vidéki hegység római nevét a címeik közé. Ugyanakkor ez kétségtelen jele a római elnevezés korabeli továbbélésének is, aminek háttérében minden valószínűség szerint az idősebb Plinius Pannonia-leírásának humanizmus kori kiadása (Velence, 1469) és korabeli ismertsége állhatott.

A monoszlói uradalom kiépítése a 18. század első felében indult meg, majd a 18. század második felében az új kastély megépítésével és postaút létesítésével a fejlődésnek kiemelkedő korszakába lépett, ami még a 19. század első felében is tartott. Az Erdődy grófok a 18. század közepén a szomszédos Kutinyán (ma Kutina) egy kisebb, parkkal övezett nyári kastélyt, kúriát is emeltek, amit a 19. század végén aztán a historizmus jegyében átépítettek. (A kastély körüli parkot az 1950-es években ligetté alakították, majd az épületben 1960-ban megalapították a Moslavina Múzeumot.) Kutinya már 1507-től az Erdődyek tulajdona volt, a törökök 1545-ben foglalták el és egészen 1687-ig birtokolták, és csak 1738-ban sikerült a grófi családnak visszaperelnie az ősi birtokát a bécsi udvari kamarától. Az 1780-as évektől a

kutinyai és monoszlói javakból a magyar, temerini Szécsy grófok is részesedtek, akik tulajdonképpen az Erdődy rokonságba is beleszámítottak.

OLÁHOK, VLAHOK, HORVÁTOK

A kutincai szőlőművelést megörökítő akvarell címében lévő oláh népnév az Erdődy nagybirtokosoknak nem csak a horvátországi (Szalvóniai), de vele összefüggésben a történeti nyugat-magyarországi kulturális és interetnikus kapcsolatokban betöltött lényegi szerepéhez is elvezet minket. Hiszen, joggal tehetjük fel a kérdést: kik is voltak a moszlavina oláhok? Mialatt e népnév alatt magyar köznyelv tradicionálisan a *vlach*ként, esetleg *valach*ként a románokat emlegeti így, addig a magyar nyelvterület nyugati peremvidékén, a történeti Vas vármegye (1922-ig) Fel-sőöri járásában (ma *Oberwarter Bezirk, Burgenland* tartomány, Ausztria) szintén egy sajátos nyelvjárást beszélő népességet ma is „oláh” (*vlah*) névvel illetnek a burgenlandi (gradistyei) horvátok körében. A sok évszázados tradicionális lakóhely szerinti településeik: *Weiden* (horvátul *Bandol*) b. *Rechnitz, Podgoria* (*Podgorje*), *Rumpersdorf* (*Rupišče*), *Allersdorf* (*Ključarevci*), *Mönchmeierhof* (*Marof*) és *Althodis* (*Stari Hodas*). A mikrorégiót a nyelvtudományi vizsgálatok önálló horvát dialektusban (*vlahi*) beszélő falvak csoportjaként megkülönbözteti a burgenlandi horvátok körében. A horvátnyelvű oláhok (németül *Vlahen*) már a 16. században egy zárt települési körzetet alkottak a Kőszegi-hegység (ma *Günser Gebirge* az ausztriai oldalon) déli részén. A *Raubriegel* (*Širokanji*), *Althodis* (*StariHodas*) és *Podler* (*Poljanci*) által bezárt földrajzi háromszög minden településében ez az archaikus dialektus közelmúltig fennmaradt, ami környéket a helyi népesség után a német köznyelvben mint „*Vlachia*”, „*Walachei*” vagy „*Krobotei*” nevezik. „*Vlachia*” nyugati centruma az egykor Batthyányak szalonaki (*Schlaining*) uradalom részét alkotó *Podler* (*Poljanci*), *Allersdorf* (*Ključarevci*), *Mönchmeierhof* (*Marof*) és *Rauriegel* (*Roriglijin*)-*Allersgraben* (*Širokani*). Keleti centruma pedig az Erdődyek vörösvári (*Rotenturm*) uradalmához tartozó *Weiden* (*Bandol*), vele *Parapatisch* (*Parapaticév Brig*), *Podgoria* (*Podgorje*) és *Rumpersdorf* (*Rupišče*). A mintegy háromszöget alkotó oláh (*valachischen*) településeken kívül csak a délnyugatról szomszédos *Spitzzicken* (*Hrvatski Cikljin*) tekinthető horvátnyelvű oláh közösségnek.

A horvát-oláh megtelepedés története a török hódoltsági időkig nyúlik vissza, mikor is a nyugat-szlavóniai rész ellen a török 1537 és 1543 között martalóckokat bevetve véres gerillaháborút vezetett. Moszlavina várát Erdődy Péter (1504 k.–1567) 1545-ben adta át a töröknek harc nélkül. Ezekben a háborús időkben az addig ott élő szlavóniai lakosság vagy elpusztult, vagy hadifogságba elhurcolták, a túlélő közösségeik pedig elköltöztek a nyugat-horvátországi és nyugat-magyarországi részekre. A kivándorlók azoknak a mágánásoknak a javaira áramlottak, amelyeknek mind a nyugat-szlavóniai és mind a nyugat-magyarországi területeken voltak birtokaik, mint például a Nádasdy, a Batthyány, az Erdődy családoknak és másoknak. Vörösvár (ma *Rotenturm, Burgenland*) mint uradalmi központ 1496-tól 1557-ig tartozott először az Erdődy családhoz. Ekkor Erdődy Péter átadta ezt a bir-

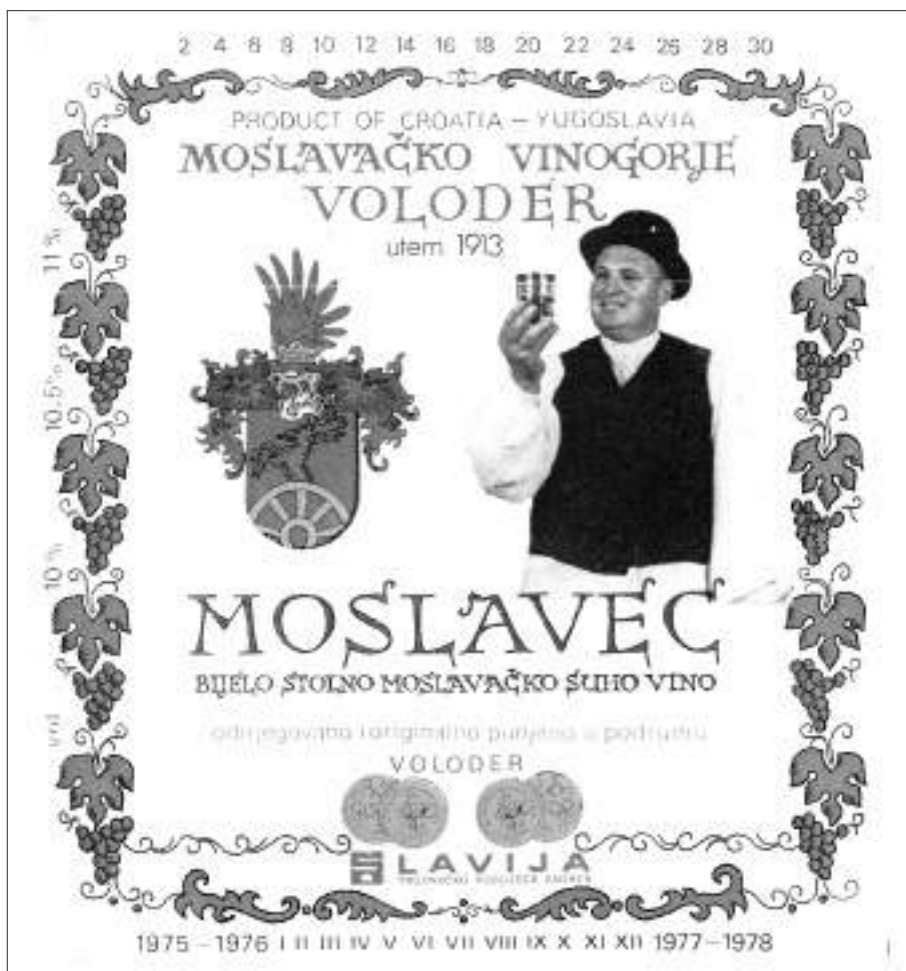
tokát Monyorókerékkal (ma *Eberau, Burgenland*) és a zalai Csatárral együtt Zrínyi Miklósnak (1508–1566), mégpedig cserébe a szlavóniai Kőrös megyei Rakonakért (*Rakovac*) és a Zágráb melletti Medvevárért (*Medvedgrad*). Először ekkor, 1557 és 1661 között, a Zrínyi gróf telepített le szlavóniai horvátokat *Kostanjica* és *Hrastovića* vidékéről a monyorókeréki, vörösvári és vépi birtokaira. Ám 1612-ben egy királyi Kúria által hozott döntés értelmében az Erdődyek visszakapták a vörösvári uradalmat és azon nyomban ők is új szlavóniai telepéseket hoztak ide és a monyorókerékhez tartozó területeikre, mégpedig Moszlavinából. Majd néhány évvel később szintúgy *Rovišče, Rača* és *Kapronca (Koprivnica)* térségéből. Az új telepések származása miatt történhetett az is, hogy például a vörösvári uradalomhoz tartozó, a 16. században még *Újszékként* (korábban *Vasverőszék, Kendszék, Vasszék*) nevezett falu 1614-ben már, mint *Oláh-Cziklin* került említésre a Vas vármegyei magyar nyelvű adminisztrációban. Tehát e 17. század elején második hullámban áttelepített oláh eredetű népességre utal a történeti Magyarországon évszázadokig használt *Oláh Cziklénny* magyar neve is a mai osztrák Spitzzicken falunak.

Ennek a horvát-oláh népességnek a korábbi, középkori etnikus kapcsolataira vonatkozóan elmondható, hogy azokkal a balkáni, szláv-román-albán eredetű oláhokkal lehettek egykor rokonságban, akik a törökökkel együtt érkeztek a 16. század közepén Nyugat-Szlavóniába a Pozsega megyei *Orljavactól* az *Ilováig* tartó térségben. Sőt, a hódító törökök segédnépként egészen az *Una* folyóig benyomultak a fogságba esett és az osztrák és magyar területekre menekített lakosságnak a kiüresedett helyére. Azonban a balkáni vlahok elsősorban pásztorokodással, hegyvidéki szezonális legeltetéssel foglalkoztak, földműveléssel csak kiegészítő foglalkozásként. Vagyis már maga Moszlavina is a különféle balkáni eredetű népmozgásoknak köszönhetően egy átalakuló multietnikus közeg volt a török időkben, aminek hatásai a közös nagyhatalmú földesurakon keresztül egészen Nyugat-Magyarországig elértek. Ez az etnikai sokszínűség aztán az évszázadok alatt még tovább alakult, amit jól példáz, hogy a térségen belül még a különféle patakok, így a *Jelenska*, a *Mikleuska*, a *Čaire* völgyében fekvő falvak lakóit is megkülönböztették egymástól a 19. század végén. Ezek szerint például a Jelenska patak mentét a *Delnice* hegyvidékéről való telepések, a „*krajnci*”-k, vándorló favágók népesítették be egykoron, akiket aztán a környező népesség, a zömök és izmos testalkatuk után „*bušaki*” névvel illett. Mindez, akárcsak az 1837-ben a kutincai „oláh asszony” megörökítésének gesztusa is jól példázza az etnikai csoportthatárok és megnevezések időbeni újra termelődését, az önképre is hatással lévő külső megítélés egymásra hatását.

FURMINT ÉS MOSLAVAC, MOSZLAVICZAI VÖRÖSÖK

Moszlavina neve ismerősen csenghet a magyar szőlő- és borkultúra eredetét övező legendás helyek közül is. Rapaics Rajmund 1937-ben tett közlése szerint a szerémségi Monoszló (ma horvátul *Podravska Moslavina*) falut és hegyét tartották korának szőlészei a *Furmint*, avagy németül a *Mosler* szőlőfajta őshazájának, ahol egykoron szintén a rómaiak hódítása hozta el a szőlőtermesztés és kapcsolatos borkészítés

kultúráját. Persze a Furmint eredetéről szóló legendák közül ez csak az egyik, minden esetre mégis figyelemre méltó, hogy Horvátországban szintén ismert szőlőfajtáról van szó, aminek horvát neve a *Moslavac*. Pettenkoffer Sándor, szőlészeti és

Moszlavina vidéki boroscimke az Erdődy-család címerével a közelmúltból

borászati főfelügyelőnek a Furmint történetét 1929-ben összegző írása szerint a Horvátországból Stájerországban meghonosodott Mosler neve a horvát Moslavina, *Moslavec*-ből keletkezett. Ugyan a Rapaics által említett, történeti Verőce megyéhez tartozó Drávamellék vidéki településről már Fényes Elek is úgy írt a 19. század közepén, hogy ott szőlőhegyek nincsenek, a Moszlavina régióban viszont még a napjainkig is folyamatosan termesztik az igen becses fehérbort adó szőlőfajtát. A térség korabeli borkultúrájának jelentőségére mindenképpen rámutat, hogy az Erdődy-akvarellal egy korú, a 19. század első felében készített összefoglaló leírásában Fényes Elek a Magyarországon is ismert és nevezetes horvátországi termőhelyek nedüi

között sorolta a „*moszloviczai és bukovecki*” borokat. Sőt, Fényesnek az 1839-ben megjelent korai statisztikai művében egészen pontosan így fogalmazott a történeti Kőrös megyéről: „*Bor nagy mennyiségben, és igen jó terem, melly ereje, tüze és szamatja által jelesen megkülönbözteti magát. Színre nézve többnyire fejtér, de vörös is van, 's a' moszloviczai (Kolon-hegyi, Mons Claudius) vörös bort sokan a' burgundia-inak eleibe teszik. Híres borok még: a' kálniki, és nagy-bukovecki. Itt, valamint egész Horvátországban a szőlőművelés felényire magyar, felényire olasz szokás szerint üzetik. Soros ültetvények nincsenek divatban, 's a' metszés nagyobb termés eszközlése végett iv formára történik.*”

A 19. század közepén a magyar bortermő helyeken is általánosságban főként fehérborokat készítettek, akárcsak a délről szomszédos horvátországi termőterületeken. Keleti Károly első szőlészeti tárgyú statisztikai műve szerint az 1860-as években is még a teljes magyar borkészítésnek mindössze 16%-át tették csak ki a vörösborok, ami a Horvát-Szlavónországban viszont már az egyötödét is elérhette. Az 1861–1872 között eltelt tizenkét év átlagában Kőrös megyében az arányok egészen pontosan a fehér borok esetében 49,8%-ot, a vörösökre 36,0%-ot, a félvörösek (egyeszüretelt siller avagy kástélyos) esetében 14,2%-ot mutatott, úgy, hogy átlagosan 180,389 akó bort készítettek. A korabeli Kőrös megyei szőlők művelési módjairól úgy tudósít Keleti statisztikája, hogy a karózással együtt alkalmazták a tiszta fejmetaszt magas vesszőkkel (3671,82 kat. hold), a csapos fejmetaszt porbújtásnak alkalmazott vesszőkkel (2274 kat. hold), illetve karózás nélkül a tiszta fejmetaszt törpe vesszőkkel (2440 kat. hold), valamint ismerték a karikás művelést is (272,1 kat. hold). Az 1837-május 30-án készült kutinica akvarellen nehéz megállapítani a művelés módot, pláne a termesztett szőlőfajtát, annyi azonban bizonyos, hogy magas karózással és kapával művelték a helyben termő szőlőket.

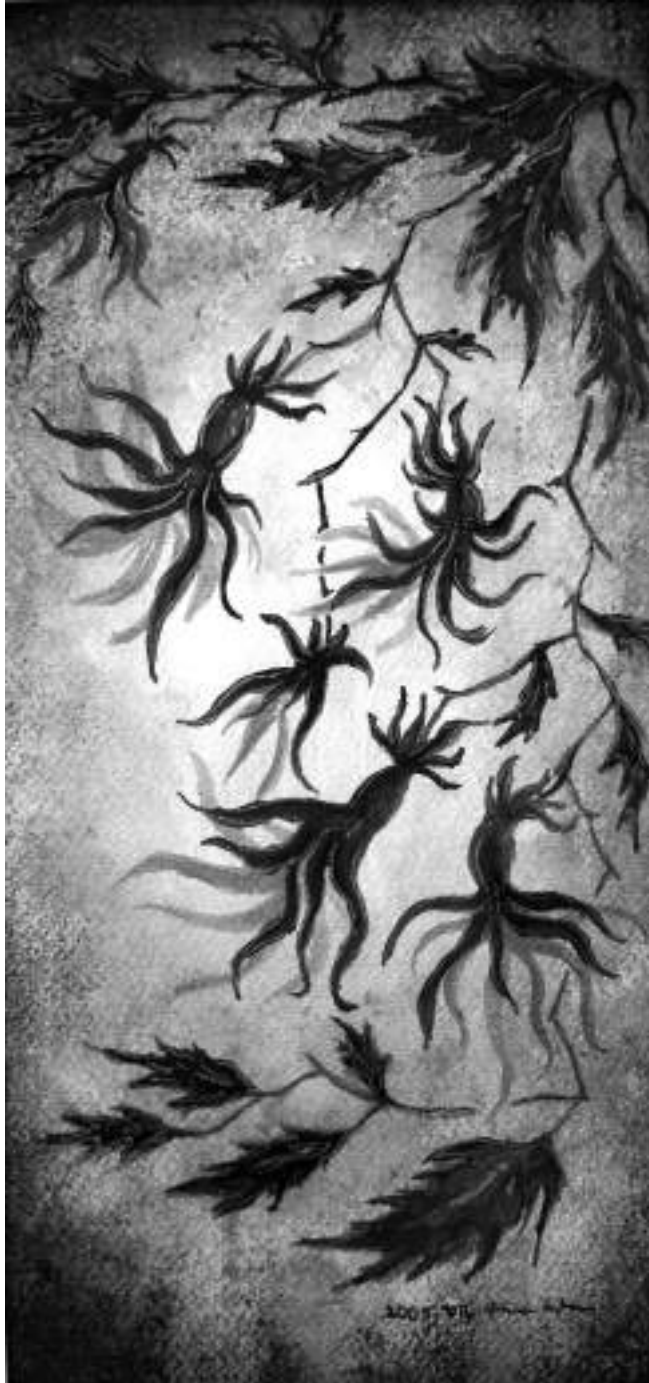
Az Erdődyeknek a szlavóniai szőlő- és borkultúrához való kötődésében azonban nem csak Moszlavina térsége mutat jelentős szerepet. Ahol, érdemes erre is felhívni a figyelmet, mind a mai napig fontos történelmi hivatkozást és identitást formáló tényező a Vas megyei kötődésekkel is rendelkező arisztokrata család kulturális öröksége. Példának okáért érdemes megemlíteni, hogy a Zágráb megyei *Paukovec* szintén művelődéstörténeti jelentőségre tett szert azért, hogy Ludwig von Beethoven 1814-ben egy naplóbejegyzésében dicséri azt a 34 üveg bort, amit az Erdődy feleség Niczky Mária Anna grófné küldött a számára.

IRODALOM

- ÁCS Zoltán: *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Budapest, 1996.
- BAUMGARTNER, Gerhard: *Ländliche Gemeiden des Südlichen Burgenlandes*. – In: Andreas Moritsch (Hrg.): *Vom Ethnos zur Nationalität. Der nationale Differenzierungsprozeß am Beispiel aus gewählter Orte in Kärnten und im Burgenland*. Wien –München, 1991.

- BUBRYÁK Orsolya: *Családtörténet és reprezentáció. A galgóci Erdődy-várkestelely gyűjteményei*. Budapest, 2013.
- DOBROVICH, Johann: *Volk an der Grenze – Schicksal und Auftrag. Zur Geschichte der burgenländischen Kroaten*. Burgenländische Forschungen. Heft 47. Eisenstadt, 1963.
- DÖMÖTÖR Sándor: Parasztsivelet ábrázolások 1837-ből. Savaria Múzeum Néprajzi Adattára 278. (kézirat, 1957)
- DÖMÖTÖR Sándor: Parasztsivelet ábrázolások 1837-ből. *Ethnographia* 1957(68)/4:627–631.
- DÖMÖTÖR Sándor: Horvát parasztsivelet ábrázolások 1837-ből a Savaria Múzeumban. *Savaria a Vas megyei Múzeumok Értesítője* 1964/2:255–267.
- FÉNYES Elek: *Magyar országnak, 's' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben*. Ötödik Kötet. Pesten, Trattner-Károlyi tulajdona, Uri Utca 612. szám. 1839.
- HODINKA Antal: A moslavinai (monoszlai) grántihegység, Hranilovič Henriktől, fordította Hodinka Ágoston. – In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. Szent István koronája országainak VIII. kötete*. Horvát-Szlavónország. Budapest, 1901. 525–532.
- HOUTZAGERS, Peter: Burgenland croats and burgenland croatian: some unanswered questions. *Rasprave* 2013(39)/1:253–269.
- KELETI Károly (szerk.): *Magyarország szőlészeti statisztikája*. 1860–1873. Budapest, 1875.
- LACKNER Mónika (szerk.): *Több mint szomszéd. Mozaikok a horvát népi kultúrából*. Budapest, 2013.
- Márkusné Vörös Hajnalka: Az Erdődy-család Vas és Veszprém megyei uradalmainak gazdálkodása a 19. század első felében. – In: Borsa Judit Borbála (szerk.): *Uradalmak térben és időben*. Baranyai Történelmi Közlemények 5. A Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára Évkönyve. Pécs, 2013. 147–158.
- ŠČITAROCI, Mladen – Ščitaroci, Bojana: *Slawoniens Schlösser von Zagreb bis Vukovar*. Graz – Stuttgart, 2000.
- NADILO, Branko: Védelmi építmények a Monoszló-i (Moslavina) vidékén. In: <http://jupiter.elte.hu/aaacikk2/032monoszlo.htm> (utolsó letöltés: 2017. március 29.)
- NAGY Zoltán: Parasztsiveletek. *Savaria a Vas megyei Múzeumok Értesítője* 2009(32)/1: 114.
- PETTENKOFFER Sándor: Adalékok a furmint történetéhez. *Borászati Lapok* 1929(61)/28:279–280.
- RAPAICS Rajmund: A tokaji bor és a furmint-szőlő. *Természettudományi Közöny*. (1077. füzet) 1937(69)/11:589–596.
- RÖMER Béla: A régi és a mai horvát parasztsivelet. Megjegyzések Dömötör Sándor tanulmányához. In: *Savaria a Vas megyei Múzeumok Értesítője* 1964/2:269–272.
- TORNOW, Siegfried: *Die Herkunft der kroatischen Vlahen des Südlichen Burgenlands*. Berlin, 1971.
- TÓTH Endre: A továbbélő ókor. In: Mikó Árpád – Sinkó Katalin szerk.: *Történelem – Kép. Szemelvények a múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. Katalógus. A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai. Budapest, 2000/3:265–275.
- VAHOT Imre (szerk.): *Magyarföld és népei eredeti képekben*. Föld- és népmesei, statisztikai és történelmi folyóirat. Pest, 1846.
- ZSÁMBÉKY Mónika: Egy 17. századi grófnő életének tükré (Batthyány Erzsébet végrendelete). *Vasi Szemle* 1999(53)/2:231–253.

Ferencz Eszter: Ősz 2005

Trifusz Péter: Kikészítve, 2013